

## Elemente de istorie a reportajului în limba română: împrumut, interferențe și originalitate

de

MARIUS-ADRIAN HAZAPARU

The attempt at establishing a more certain past to the Romanian feature story is a daring and difficult task for a researcher. This difficulty is also mentioned by other scholars in their studies focused on finding some common roots of the present feature story. Every methodological tool they used led to the same conclusion: the feature story is a more than interesting hybrid text, because it seems to elude any type of classification and has no time frame to be mentioned as starting point of its existence. In fact, this situation is the exact proof of its existence. This article is to analyse the avatars of the feature story in the Romanian cultural space, emphasising other elements concerning its interferences with other species or with the specie itself, but from different cultures. As part of a more complex study – *Stylistic interferences from the language functions perspective in the Romanian written reportage* – the present article does not aim at establishing a precise time frame to mark the “birth” of the Romanian feature story. Our research started from the etymology of the Romanian word “reportaj”, more generous from our point of view. However, some chronological facts were not totally neglected, especially if these were essential and certain. The links between the feature story and other types of text include the Icelandic sagas, the realistic short-story and novel, the news report or the New Journalism phenomenon.

**Key words:** *feature story – reportage – dialogue – news.*

### I. Reportajul, o aventură etimologică

De multe ori, originea unui cuvânt dezleagă orice mister cu privire la acesta și utilizarea sa în varii contexte. În privința reportajului, nu doar specia jurnalistică în sine a suferit adevărate metamorfoze în timp, ci și termenul care astăzi o desemnează. În limba română, termenul de *reportaj* a ajuns pe filieră franceză, din *reportage*. În Franța însă, pentru prima dată, conform *Dicționarului etimologic al limbii franceze*, termenul „reportage” a fost folosit în 1865<sup>1</sup>. O abordare interesantă asupra căreia vom insista în cele ce urmează o regăsim la profesorul spaniol Javier Díaz Noci, în lucrarea apărută în anul 2000, *Las raíces de los géneros periodísticos interpretativos. Precedetes históricos formales del reportaje y la entrevista*. În accepțiunea sa, reportajul este creație anglo-saxonă și, mai mult decât atât, acesta se bazează pe tehnici și modele preexistente, care trebuie căutate în

<sup>1</sup> Bloch. O., *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Presses Universitaires de France, 1986, p. 547.

primul rînd în spațiul anglo-saxon, ba chiar mai cuprinzător, în tradiția literară a limbilor germanice. Din perspectivă etimologică, Javier Díaz Noci consideră că reportajul este astăzi forma elaborată și derivată din rapoartele juridice ale sistemului de drept englez, *Common Law*, denumirea fiind împrumutată de la acele *reports* și care ar justifica nu doar asemănarea de nume, ci, parțial, și tehnicile pe care reportajul le utilizează<sup>2</sup>. Altfel spus, autorul crede că tehnica reportajului ar fi existat înaintea numelui, punct de vedere asupra căruia vom reveni și mai târziu, cînd vom analiza și alte viziuni avansate de cercetători în privința reportajului publicistic scris. În orice caz, în privința cuvîntului *report*, profesorul spaniol argumentează faptul că și acum, în limba engleză, *report* desemnează atît specia jurnalistică (fr. *reportage*, sp. *reportaje*, rom. *reportaj*), cît și actul birocratic referitor la infracțiuni administrative sau judiciare. Mai mult decît atît, pentru a sugera încă o dată „supremația” filierii britanice asupra celei latine, Javier Díaz Noci vorbește și despre apariția termenului „reporter”, folosit în 1797 pentru numele unui ziar din Marea Britanie. Un an mai târziu, același nume va desemna și persoana însărcinată cu documentarea și redactarea informațiilor jurnalistice. În schimb, în spațiul iberic, «reportero» (traducere din englezescul *reporter*) nu se găsește în vreun dicționar al RAE [Real Academia Española] pînă în 1936 (*date preluată din Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, de Joan Corominas)<sup>3</sup>.

## II. „Părinții” reportajului

Reportajul publicistic scris, deși purtînd actualmente această denumire<sup>4</sup>, a avut dintotdeauna o identitate incertă. Drept urmare, plasarea sa într-o dimensiune irelevantă (dacă ne raportăm la exegezele de care s-au bucurat și se bucură în continuare creațiile literare) a permis ca în abordarea sa critică să se apeleze la instrumente de studiu nespecifice. Poate de aceea și numeroasele încercări de stabilire a unor origini au dus la conturarea mai multor variante, fiecare posibilă, însă nici una cu valoare de adevăr superioară. Din rațiuni metodologice, toate propunerile cercetătorilor privind apariția reportajului, au fost grupate în lucrarea de față, în trei mari direcții:

- ✓ precedente orale,
- ✓ precedente publicistice,
- ✓ precedente literare.

Nici această delimitare a noastră nu este irevocabilă, pentru că, așa cum vom vedea, aceste dimensiuni interferează la rîndu-le, unele dintre posibilitățile oralității sau cele literare fiind împrumutate de jurnalist și utilizate ca tehnici de expresie în activitatea sa, în „producția” de text publicistic.

<sup>2</sup> Javier Díaz Noci, *Las raíces de los generos periodísticos interpretativos. Precedentes históricos formales del reportaje y la entrevista*, în „Estudios sobre el Mensaje periodístico”, 2000, nr. 6, p. 139.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p.145.

<sup>4</sup> Cealaltă variantă unanim acceptată și cunoscută în breaslă este „reportaj de presă scrisă”.

## II. 1. Precedente orale: saga islandeză și dialogul

Critica a înregistrat, ca precedente orale, două variante posibile. Profesorul spaniol Javier Díaz Noci vede saga islandeză ca fiind una din principalele tipuri de scrieri dintre secolele al XIII-lea —al XV-lea din care reportajul de astăzi să se fi inspirat. Această idee i-a fost furnizată de un alt spaniol, Javier E. Díaz Vera. Traducând una dintre povestirile scandinave, el a afirmat că acestea încearcă, de fapt, translatarea într-o formă scrisă a unei tradiții orale și că reprezintă relatări veridice care utilizează întotdeauna persoana a III-a și declarațiile persoanelor, pentru obținerea unei „obiectivități” sporite. Unei astfel de descrieri i-ar corespunde și reportajul, întrucât folosește aproximativ aceleași tehnici și are același scop: al relatării obiective. Alte trăsături ale saga duc înspre o nouă zonă de împrumut pentru reportaj: saga este o scriere cu un stil concis, clar, aproape oral, personajele se conturează nu prin fișe caracterologice, ci prin ceea ce spun și în funcție de cum acționează, fără ca autorul să intervină omnipotent asupra lor, să le mustre sau să le comenteze faptele. Fără îndoială că aceste caracteristici le regăsim și în reportajul publicistic care, ca majoritatea speciilor jurnalistice de informare și interpretare impun unghiuri de abordare obiective în descrierile realității înconjurătoare.

Revenim asupra termenului de „reporter” care, după rezultatele cercetărilor lui Javier Díaz Noci, a fost introdus în accepțiunea sa actuală — persoană însărcinată să culegă și să transmită de pe teren știri și informații; autor de reportaje<sup>5</sup> — în 1798, în Marea Britanie. Despre aceasta vorbește și o altă cercetătoare spaniolă, Sonia F. Parrat, care avansează ideea că reportajul modern, din perioada interbelică, a fost influențat, în conturarea sa, de interviu, ca specie care și-a făcut apariția în presa anglo-saxonă la sfârșitul secolului al XIX-lea. Bazat inițial pe transcrierea dialogului dintre jurnalist și personajul interogat, reproducerea sa în ziare și reviste a presupus nu doar folosirea unui mod de expunere nou — dialogul —, ci și descoperirea unei tehnici inovatoare de a strânge informații. Persoanele care scriau astfel de texte erau cunoscute sub numele de *reporters*, redactori ce ieșeau în stradă în căutare de știri, luând astfel sfârșit obiceiul jurnaliștilor de a nu-și părăsi posturile din redacții, care a dominat ziaristica secolului al XIX-lea în spațiul anglo-saxon<sup>6</sup>. Referindu-ne la spațiul românesc și la ceea ce s-a scris în presa de aici în perioada 1830-1899 și chiar pînă la reportajele lui Filip Brunea-Fox, dialogul apare sporadic. Ca uz în practica jurnalistică, dialogul arată prezența reporterului pe teren, vine să potențeze o stare de autenticitate și chiar să sublinieze dorința de obiectivare a celui care relatează. De altfel, textele de atunci conțineau suficiente elemente care să sugereze prezența reporterului la fața locului și câteodată chiar introduceau un scurt schimb de replici

---

<sup>5</sup> *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998, s.v.

<sup>6</sup> Sonia F. Parrat, *Introducción al reportaje: antecedentes, actualidad y perspectivas*, Universidad de Santiago de Compostela, 2003, p. 47.

surprins. Iată extrase dintr-un fragment al *Memorialului de călătorie. Cozia*, publicat de poetul Gr. Alexandrescu în nr. 16 al „Foiș științifice și literare” din 1844: „Ca să nu fim însă socotiți de eretici, dădurăm un ce părinților să ne pomenească.

- Aveți și ceva morți? ne întrebară.

- Avem, dar pentru că au murit de mult e de prisos să-i pomenum.

- Nicidecum; noi aici ședem fără nici o treabă și putem să ne rugăm pentru dînșii”<sup>7</sup>.

Abia în perioada interbelică dialogul devine o modalitate de expresie frecvent utilizată în reportaje, mai ales la Alexandru Sahia, Filip Brunea-Fox sau Geo Bogza.

## II.2 Precedente publicistice

### II.2.1. Cronica și memorialul de călătorie

În accepțiunea sa actuală, susținută de numeroase definiții pe care a ajuns să le cunoască, reportajul publicistic scris refuză limitarea la o simplă consemnare de fapte, la o trecere în revistă a unor întâmplări. Misiunea lui e alta: aceea de a pune la dispoziția cititorului realitatea, construită, dincolo de firul obișnuit al povestirii, din detalii care dau consistență narațiunii. Și, din acest punct de vedere, reportajul nu e deloc o specie nouă, avînd — fără a ne înșela prea tare — secole de atestare. Cu siguranță, reporterul s-a născut înaintea reportajului, iar specia publicistică de astăzi a circulat „incognito” multă vreme. Un exemplu elocvent în susținerea acestei idei e ceea ce un studiu asupra istoriei reportajului<sup>8</sup> a reținut ca fiind primul text de acest fel cunoscut. Este vorba despre relatarea unui eveniment petrecut în 1587 și publicat într-un „Zeitung” din Ducatul Suabiei, în actuala Germanie. Menționarea acestui text apare într-un volum al profesorului José A. Benítez, care oferă și detaliile asupra reportajului: e vorba despre o vrăjitoare, Walpurga Hausmannin, care încheiase un pact cu diavolul: „Walpurga Hausmannin, vrăjitoare rea și lascivă, acum în lanțuri și la închisoare, după un interogatoriu minuțios și tortură, și-a mărturisit practicile și și-a recunoscut vina în fața acuzațiilor care i s-au adus”. Conform și aprecierilor cercetătoarei Sonia F. Parrat<sup>9</sup>, care consideră același text ca fiind primul reportaj din lumea occidentală, structura textuală a relatării *faptului de presă* nu diferă substanțial de cea a textelor reportericești mult mai recente. Primul paragraf — șapoul de astăzi — incită la continuarea lecturii, următoarele șapte paragrafe sînt elaborate într-o ordine cronologică, în timp ce partea finală contribuie la atingerea unui punct final și dă rotunjime textului. Această variantă susținută de cei doi cercetători este și cea care îndeamnă spre căutarea originilor reportajului în texte cu valențe publicistice, prin aceasta înțelegînd acea categorie de texte care au circulat, de-a

<sup>7</sup> Apud George Ivașcu, *Reflector peste timp. Din istoria reportajului românesc*, Editura pentru Literatură, București, 1964, p. 128.

<sup>8</sup> Benítez, José A., *Fondo de Publicaciones del Colegio Nacional de Periodistas de Colombia y Colección Didáctica*, Bogotá, 1987.

<sup>9</sup> *Op .cit.*, p. 44.

lungul vremii, pe suporturi de comunicare în masă (sau, în orice caz, care să permită accesul la un număr cât mai mare de cititori) și care au prezentat întâmplări de interes pentru această masă cât mai eterogenă. În această privință se conturează două orientări: a) reportajul s-a dezvoltat pe structura clasică a știrii, pe care o completează și valorifică prin diferite tehnici și b) reportajul își are trecutul în alte specii literare și, datorită dimensiunilor substanțial mai reduse decât cele ale unui roman sau ale unei nuvele, și-a găsit cu ușurință loc în paginile gazetelor, fiind astfel absorbit de stilul publicistic. Prima direcție este susținută și de George Ivașcu, în lucrarea *Reflector peste timp. Din istoria reportajului românesc*: „Reportajul se naște din relatarea simplă, de cele mai multe ori concisă, a unui fapt de viață socotit ca demn de atenție și interes”<sup>10</sup>. Dar, cu toate acestea, cercetătorul român are în vedere rolul important jucat de cronică, relatare și memorialul de călătorie în apariția reportajului. „Într-un anume sens, am zice că reportajul românesc continuă, la începuturile lui, cronicile. (...) În orice caz, adunate laolaltă, articolele informative și reportajele primelor decenii de presă românească alcătuiesc o cronică a epocii, interesantă întotdeauna, pe alocuri impresionantă. În ansamblul ei, această cronică ne înfrumusețează despre evenimente, fapte și oameni, ne dezvăluie mentalitatea vremii și progresul gândirii”<sup>11</sup>. Așadar, din această perspectivă, punctul de plecare se fixează, într-o formă incipientă, în cronici, dar mai ales în relatările de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, reportajul continuând în mod firesc să acumuleze, cu timpul, trăsături care îl definesc și îl articulează.

Istoria presei românești îl reține, cu putere de exemplu, pe boierul Dinicu Golescu (1777-1830), care ar putea fi considerat primul reporter român, iar menționarea sa devine cu atât mai importantă cu cât cărturarul Golescu definește, plastic, activitatea unui reporter de teren, în cartea sa de impresii *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești, făcută în anul 1824, 1825, 1826 la Buda*: „Dar cum puteam, ochi avînd, să nu văz, văzînd, să nu iau aminte, luînd aminte, să nu aseamăn, aseamănînd, să nu judec binele și să nu pohtesc a-l face arătat compatrioților miei”<sup>12</sup>? Astfel, rolul pe care și-l asumă în călătoria sa este acela al unui „reporter”, așa cum a definit presa britanică termenul. De altfel, în acea perioadă cronicile și memorialele de călătorie erau surse importante de informare și de consemnare a mentalităților vremii în întreaga Europă. În cazul spațiului românesc, abia după apariția primelor gazete în limba română în anul 1829 activitatea publicistică începe să se intensifice și să se diversifice. În privința a ceea ce se publica atunci, „presa apărută pînă la 1840 avea un caracter predominant informativ. Din cele patru pagini ale celor trei gazete importante,

<sup>10</sup> George Ivașcu, *op.cit.*, p. VI.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. XIV-XV.

<sup>12</sup> Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, ediția Mircea Iorgulescu, Editura Minerva, București, 1977, p. 10.

«Curierul românesc», «Albina românească» și «Gazeta de Transilvania», două sau chiar trei cuprindeau informație internă și externă<sup>13</sup>.

Reportajul românesc pornește, în primele decenii ale secolului al XIX-lea de la diversele relatări despre calamități naturale (marele cutremur din ianuarie 1838), boli (epidemia de ciumă și holeră dintre 1828 - 1830) ori catastrofe, dezastre (incendiul care a pustiit Iașul în iunie 1833). Dar nu în mod necesar astfel de întâmplări au constituit subiectele predilecte ale autorilor lor. Sînt reflectate, în paginile gazetelor precum „Curierul românesc”, „Gazeta de Transilvania”, „Pruncul român”, „Amicul poporului”, „România” ori „Naționalul” Revoluția din Franța, din 1848, dar și mișcările revoluționare din alte țări ale Europei. De exemplu, în numărul 18 al „Curierului românesc” din 4 martie 1848 se vorbește despre „vulcanul mîinii” și „după descărcarea puștelor din partea soldaților ce se afla în veghe la ospelul consiliului, după căderea celor 50 de cetățeni, Parisul luă foc: gvardia națională luă armele și făcu cauză comună cu popoul. În puține ore victoria fu a cetățenilor; regele abidcă în favoarea moștenitorului, contele de Paris, și străvestit, ieși din capitală, dimpreună cu ai săi<sup>14</sup>. În Țările Românești abia ieșite din mișcarea pașoptistă revoluționară se consemnează evenimentul din Cîmpia Libertății (rămas în reportajul incipient *Jurămîntul pe Cîmpul Libertății în București*, din nr. 3 al „Pruncului Român” pe anul 1848) considerat „o sărbare care, cu toate că nimic nu era pregătit, ci toate improvizate, era cea mai frumoasă ce am văzut în viața mea. (...) Încă o dată, veniți să sărutăm steagurile, și prin această sărutare să întărim frăția ce trebuie să stăpînească între tot românul<sup>15</sup>”.

De remarcat faptul că unele evenimente relatate sînt valorificate de savoarea instantaneului prins „la cald”, în opoziție cu cele scrise într-un stil lipsit de originalitate, în articole redactate grăbit și chiar defectuos. Mai transpare, din unele texte, detaliul pitoresc, cum se întîmplă în cazul Arderii vechilor legi la Craiova din „Naționalul”, nr. 6/13 septembrie 1848: „În urma gardii, un pat de triumf așternut cu flori și purtat de 6 cetățeni ducea un foteil încins cu cununi de flori, pe care România, supt chipul demoazellei A. Dalen, în vîrstă de 10 ani, ținînd lanțurile în mîini, zîmbea de întoarcerea sa la viață; iar mulțimea popoului, cu stendarde și un număr de trăsuri, urma alaiul<sup>16</sup>”. Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Principatelor Unite a fost, pentru presa vremii, un moment de exploatare a subiectului în paginile gazetelor. Ceea ce contează și contribuie semnificativ la demersul nostru se referă la faptul că din zilele de 5 și 24 ianuarie 1859 avem relatări directe, de la fața locului. Notele de reportaj se vor găsi în textele apărute în acea perioadă, cu descrieri ale manifestărilor și ale participanților la momentul istoric. Despre intrarea lui Alexandru Ioan Cuza în

<sup>13</sup> Vasile Pasailă, *Presa în istoria modernă a românilor*, Editura Fundației PRO, București, 2004, p. 50.

<sup>14</sup> George Ivașcu, *op. cit.*, p. 172 – 173.

<sup>15</sup> *Ibidem*, p. 180-183.

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 201 – 204.

București scrie publicistul Petru Ghica, în numărul 36 al ziarului „Dâmbovița”<sup>17</sup>: „(...) Seara toată, capitala era iluminată, populațiunea voioasă se strecura pe ulițe cu aclamări și strigăte de: «Ura! Trăiască m.-s. prințul Cuza!» La ore 8, o societate numeroasă și strălucită era adunată în sala teatrului, unde aștepta venirea m.-s. (...) Luni la 11 ore au fost primire la palat, unde funcționarii statului au fost prezentați m.-s.” Dacă indicațiile cronologice în text („seara toată”, „la ore 8” ș.a.) reprezentau o modă, dar și o necesitate a acelei perioade<sup>18</sup>, relatările includ și paragrafe cu detalii de atmosferă minuțios construite, într-un stil pe care-l va desăvârși Filip Brunea-Fox câteva decenii mai târziu: „Poporul, în delirul său frenetic, credea că însuși D-zeu plînge de fericire, văzînd fericirea sa; apoi, fără a se supăra pe ploaie, aprind torțele și, cu muzica militară în mijloc, purced pe uliță. Toate casele publice și private se iluminează. Lăutarii, în toate părțile. Oștirea cu puștele de-a umere, amestecată printre popor cu muzica, cu miliția, cu faclele aprinse s-au purtat pe toate ulițele urînd pe consuli, urînd pe deputați și jucînd *Hora Unirei* pe la toate răspintenile”.

Relatarea de la fața locului, așa cum cer regulile jurnalismului în privința speciilor sale de teren (știrea uneori, relatarea, reportajul, interviul, cronică, ancheta etc.) se regăsește și în textele unor corespondenți care au scris despre alegerea lui Alexandru Ioan Cuza pe tronul Munteniei, expunînd subiectul din „miezul lucrurilor”: „Poporul s-a revărsat în valuri imense pe străzile străbătute de deputați, urmat de muzicele militare, care au cîntat toată noaptea... Strigătele de bucurie cutremurau văzduhul. Însuflețirea era de nedescris.”, a scris ziarul maghiar din Cluj, „Kolozsvári Kozlony”<sup>19</sup>.

Chiar din această fază relativ incipientă remarcăm abilitățile de portrețiști și peisagiști pentru unii dintre reporterii vremii, aspect foarte important mai ales în contextul în care literatura însăși era în căutarea unui fâgaș propriu, a unei rafinări, sau chiar estetizări a limbajului, printr-o unificare a sa. Specii și genuri literare erau deja constituite, iar articolele de presă reprezentau, în acel moment, texte fără pretenții și valențe artistice. Cu toate acestea, în unele cazuri, se poate vorbi de autori care, prin ceea ce au scris, fac trecerea de la articolul obișnuit la cel literar, cum este cazul poetului Vasile Alecsandri. Chiar și în activitatea sa gazetărească, acesta a știut să-și „coloreze” stilistic articolele din ziare și reviste. Redăm un fragment din textul *Iași în 1844*, publicat în „Foaia sătească” în 1845: „Ori și din care parte vine străinul la Iași, vie despre Dunărea, despre Prut sau despre Siret, i se înfățișază de departe o panoramă măreață și vrednică de a trage toată a lui luare-aminte. Pe coastele unor dealuri mici ce se întind pe malurile

<sup>17</sup> Publicația era editată la București de Dimitrie Bolintineanu și a apărut cu întreruperi în perioada octombrie 1858 – martie 1870.

<sup>18</sup> Relatările nu apăreau chiar a doua zi după producerea evenimentelor, uneori puteau întârzia și aproximativ o lună, în funcție de periodicitatea publicației.

<sup>19</sup> Apud Șt. Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania*, în „Studii privind Unirea Principatelor”, București, 1960, p. 463.

Bahluiului și în fața altor dealuri acoperite cu păduri și cu vii romantice, el vede o adunătură curioasă de case mari, ce par a fi clădite unele deasupra altora, și de turnuri bisericesti ce răsar printre ele ca niște catarguri nalte într-un port”<sup>20</sup>.

### II.2.2. Relatarea și întâmplările „senzaționale”

Alături de astfel de texte, care, din punctul de vedere al stilului folosit, se apropie de literatură, presa din a doua jumătate a secolului al XIX-lea publică și numeroase relatări simple, în secțiunile gazetelor care tratau fapte cu caracter juridic și administrativ. Nu apar aici nici figuri de stil, nici digresiuni sau comentarii ale autorului (multe dintre acestea nefiind semnate). Însă, cu toată sărăcia stilistică, aceste texte conțineau, de altfel, informații importante. Din această perioadă avem relatări care detaliază cu privire la admiterea la Academia Mihăileană, din 1842 sau care descrie modul de examinare la Spitalul Colțea, în 1843: „Răspunsurile la toate întrebărilor ce li s-au făcut școlărilor studenți dovedeau învederat și pătrunderea învățaturii lor (arătând pe un schelet de pe masă toate descrierile și finanțiile organismului omenesc) și sîrguința domnului Crețulescul, doftorul și profesorul lor, încît ascultătorii toți au rămas și mulțumiți și încredințați că și în români începuturile, deși mici, pot însă produce sporuri dorite”<sup>21</sup>. Abordarea subiectelor din domeniul educației și școlarizării era importantă în acea perioadă, avînd în vedere și efortul intelectualității din acea vreme de a crea o limbă română literară unitară. Însă și alte zone ale comunității erau sondate, cum ar fi cele din administrația locală, unde menționăm un text apărut în „Vocea Oltului”, în 1860, intitulat *Inițiative privind gospodărirea orașului Craiova* sau un altul, *Noi construcții în Oltenia*, publicat de „Vestitorul românesc” în 1843. Presa a căutat însă și subiectele mai „suculente”, senzaționalul fiind dintotdeauna o tentație a reporterilor și a publicului deopotrivă. Panoplia era largă: drame amoroase, crime pasionale, accidente, bîrfe, bănuieli, zvonuri. Toate au fost exploatate asiduu de reporteri, care mizau pe puterea textului scris, încercînd de cele mai multe ori să obțină detalii savuroase „de la fața locului”. În 1837, se semnaleză *Apariția unui meteor deasupra Moldovei*, iar „Curierul românesc” scrie, în 1845, că *Un lup turbat a mușcat peste 25 de oameni*. În următorii ani, presa consemnează, în titluri, că *Un sătean ucide cinci urși la o vînătoare* și despre *O catastrofă minieră* sau *Un scandal la teatru*. În realitate, nu este vorba de reportaje propriu-zise, ci mai degrabă de consemnări stîngace ale unor evenimente care, prin natura lor, atrăgeau cititorii de gazete. Însă această dimensiune „senzațională” a presei va fi ulterior valorificată de către ziariștii de la începutul secolului al XX-lea. Reporterul-scriitor Geo Bogza, autorul *Cărții Oltului*, este și cel care îl numește pe N.D. Cocea autorul „primului reportaj de occidental senzaționalism apărut în presa românească” în anul 1909, la doi ani după răscoalele țărănești din 1907. Eroul reportajului este haiducul Pantelimon,

<sup>20</sup> George Ivașcu, *op. cit.*, p. 136.

<sup>21</sup> *Ibidem*, p. 114.

acuzat de ultraj de către justiție pentru că înjurase jandarmul care-i luase fata la horă. Despre incident, însuși N.D. Cocea comentase că scopul său fusese acela de a face din persoana j u l reportajului său o victimă a sistemului de atunci. Însă „reporterul senzațional” al perioadei care a urmat<sup>22</sup> rămîne Filip Brunea-Fox, care a dat reportajului modern un senzaționalism într-o nouă interpretare. Pentru reporter, epitetul „senzațional” fusese reevaluat și a încetat să mai însemne goana după faptul singular sau după publicitatea ieftină. Cînd Arghezi îl prezentase cititorilor în tableta *Un reportaj senzațional*, apărută în „Biletele de papagal” (al cărui subiect se referea la leproșii din Lărgeanca), arătase că reportajul senzațional<sup>23</sup> semnat de Brunea avea să capete acest atribut din alte considerente decît cele așteptate în mod obișnuit: „Reportajul senzațional de zilele trecute are altă semnificație decît aceea de a fi dat la iveală un profesionist de înaltă valoare într-o profesiune plină de ciurucuri, de debutanți fără vocație și de condeie uzate și plictisite de propria lor plictiseală și uz. Fox a descoperit America: perfect! Dar n-a descoperit-o numai pentru noi, cetățenii neinformați, care dintr-o slăbiciune, uitînd că plătim și un bir al milei, cu fiecare scrisoare am început să subscriem ajutoare pe o listă nepropusă și nedeschisă de nimeni. Fox a descoperit-o și pentru autorități. Medicii statului și-au telefonat între ei unde este Lărgeanca pe harta lumii și dacă în afară de această localitate mai e în Orient vreo leprozerie. Cîțiva directori generali și cîțiva șefi de cabinet au plecat în ultima sîmbătă după-amiază cu automobilul ministerului și cu diurna încasată să-și ofere spectacolul cărnii putrezite de vie, care nu-și are un farmec asemănător decît poate în Spania, la luptele de tauri, cînd toreadorul rămîne întins în arenă iar taurul pleacă, trăgînd în vîrfurile unui corn mașul dezghemat din pîntecul mortului...”<sup>24</sup>.

Asupra senzaționalului dintr-un reportaj revine însuși Filip Brunea-Fox într-un interviu acordat lui Carol Roman, care prefătează volumul *Reportajele mele. 1927-1938*, îngrijit de soția reporterului, Lisette Daniel-Brunea: „Termenul acesta a fost greșit definit. Eu n-am practicat niciodată senzaționalul în înțelesul ce se acorda altă dată unui anumit gen de pseudo-reportaj. Termenul acesta, oarecum periorativ, a creat confuzii, pe care am ținut să le lămuresc recent unor studenți, candidați la gazetărie. Cercetînd ziarele de odinioară, ei au fost deconcertați de spațiul ce se rezerva așa-ziselor fapte «senzaționale», în care nu figurau nimic altceva decît invariabilele întîmplări polițienești, mai toate etichetate cu epitetul «senzațional». Le-am explicat studenților că nu această rubrică reprezenta reportajul de valoare. Deși, în felul ei, constituia și ea o oglindă a epocii, reflecta o anumită fizionomie morală și socială a acesteia, pe care unele

<sup>22</sup> Reportajul românesc a fost asiduu practicat între cele două războaie mondiale de scriitori deja consacrați în literatura română, precum Alexandru Sahia, Cezar Petrescu, Zaharia Stancu, Camil Petrescu, Ion Vinea, Geo Bogza, Tudor Teodorescu-Braniște, Eugen Jebeleanu, Mihail Sebastian, Ion Călugăru, Gheorghe Dinu, Paul Anghel ori Ioan Grigorescu.

<sup>23</sup> *Cinci zile printre leproși*, apărut în „Dimineața”, august, 1928.

<sup>24</sup> Tudor Arghezi, *Un reportaj senzațional*, în „Bilete de papagal”, 15 august 1928.

ziare, cu osebire fițuicile — poreclite gazete-revolver — o dilatau panoramic și diform pînă la oroare, la hidoșenie. De două ori pe zi, la amiază și seara, strada răsuna de strigătele micilor vînzători care proclamau în numele gazetelor fără scrupule prioritatea publicitară a scandalului monden, a sinuciderii spectaculoase asupra oricărui alt fapt social, literar, cultural, ideologic. Era, cu alte cuvinte, un buletin cotidian al spitalului, al morgii, al cimitirului. Într-atît noțiunea de senzațional a pervertit simțul de percepere semantică și de demarcare, încît cititorul a aplicat-o fatal, fără discernămînt, arbitrar, și reportajului în genere. Era suficient ca acesta să abordeze teme inedite, teme descoperite de ochiul ager al reporterilor în realitatea de toate zilele, pentru ca să li se aplice calificativul «senzațional». Aceste teme nu aveau voie să fie categorisite astfel, căci nu noutatea sau substanța lor intrinsecă, dimensională le proclama importanța. De multe ori ele erau mărunte, chiar banale; dar prin felul cum reporterul izbutea prin iscusință și mijloace descriptive să le impună semnificația socială, umană, deveneau palpitate, emoționante»<sup>25</sup>.

Se poate vorbi, mai degrabă, la Brunea-Fox, de reabilitarea banalului, procedeu perfecționat puțin mai tîrziu de Geo Bogza. Meritul lui Brunea este că a știut să dea unor fapte mărunte dimensiunea senzaționalului. Particularitatea scrisului său în acest context este, mai întîi, încrederea în semnificațiile subiectului ca atare, lipsa de ostentație în redare și încărcătura plurivalentă a textului. Reportajele sale, deși multe dintre ele reportaje-anchetă, urmăresc, în primul rînd, punctarea unei mentalități, dezvelirea unei societăți de toate măștile în care se complăcea, lăsînd la vedere toate tarele sale și neajunsurile. Spiritul critic și acuzator vine doar să completeze această realitate, să aducă în scenă strada, cu toate lipsurile și neajunsurile ei. De aceea nu vom găsi în reportajele sale străzile pavate, doar poate pentru a ironiza, ci cartierele periferice, cu declasați sociali, cu oameni marginalizați, prostituate, circari fără spectatori, foști pușcăriași, birjari fără clientelă, vînători de șobolani, chivuțe, muncitori șomeri, vînzătoare bătute și jefuite, băieți de prăvălie storși de vlagă, gunoieri, țigani. Așadar, referindu-ne la faptul senzațional care a apărut în presa românească încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, putem considera că acesta a avut nevoie de cîteva decenii pentru a suferi metamorfozele esențiale care să-i permită redimensionarea sa din simplă consemnare în fapt de presă cu implicații de ordin social sau moral. Fără îndoială, acele precedente din anii 1850-1860 au fost absolut necesare pentru desăvîrșirea unei specii jurnalistică care, în perioada interbelică, a cunoscut, în aprecierile criticii de specialitate, apogeul.

### **II.3. Precedente literare: romanul și nuvela realiste**

Interferențele publicisticii românești — chiar de la începuturile sale, în 1829 — cu zona literară nu pot fi contestate. Mulți dintre cei care scriau în paginile

<sup>25</sup> Dintr-un „Dialog despre profesie”. Reportajul – „transplant” de viață în presă, gazdă: Carol Roman, în Filip Brunea-Fox, *Reportajele mele. 1927 – 1938*, Editura Eminescu, București, 1979, p. 38-39.

gazelor erau și cei care au scris pagini de literatură valoroase. În privința reportajului, care avansează, în ultimă instanță, ideea de poveste, apropierea de literatură era inevitabilă. În aceeași perioadă în care presa își contura un drum propriu și-și diversifică posibilitățile de scriere, în literatura română (spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) apare o nouă specie beletristică: romanul. La noi, printre primii care au dat curs speciei au fost Dimitrie Bolintineanu, prin *Manoil* și Nicolae Filimon, prin *Ciocoii vechi și noi*. În secolul al XX-lea se remarcă romanele realiste ale lui Liviu Rebreanu, Hortensiei Papadat-Bengescu, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Anișoarei Odeanu ori George Călinescu. La noi, nuvela realistă apare înaintea romanului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin scrierile lui I. L. Caragiale, Ioan Slavici, Barbu Ștefănescu Delavrancea sau Alexandru Vlahuță. Dintre tehnicile folosite de nuveliști, unele au fost preluate de reporterii de mai târziu. Relevantă au, în acest sens, următoarele:

- ✓ Observația socială și psihologică pătrunzătoare, aplicată asupra realității contemporane, asupra omului văzut în cadrul mediului său natural, social și istoric;
- ✓ Obiectivitate în surprinderea relațiilor dintre caracter și mediu, adică respectarea adevărului vieții (reportajul *Patul nr. 6*<sup>26</sup> al lui Filip Brunea-Fox);
- ✓ Tipizarea, ca mijloc de generalizare a fenomenelor vieții într-o formă concretă; detaliul își găsește rostul în măsura în care contribuie la relevarea caracteristicului, semnificativului, tipicului;
- ✓ Surpinderea personajului în transformare;
- ✓ Caracterul critic, acuzator, implicit în surpinderea veridică a contradicțiilor sociale.

#### II.4. Influențele Noului Jurnalism

Cu toate limitările și condiționările la care stilul publicistic obligă, în anii '60, în Statele Unite ale Americii, apare un fenomen care va zdruncina din temelii temeinicile clasificări de până atunci în privința reportajului: Noul Jurnalism. Din acest moment, interferențele dintre presă și literatură s-au accentuat, apărând o dublă interpretare asupra noii situații. Pe de o parte, se considera că literatura a făcut apel la câteva dintre tehnicile jurnalismului, iar pe de altă parte, prezența în relatările și reportajele cotidienele a unor moduri de expunere specifice literaturii erau justificate prin amenințarea pe care ziarele o aveau de înfruntat: audio-vizualul<sup>27</sup>.

Totul a început când Truman Capote a scris reportajul-roman *Cu sînge rece*. Opera, publicată în serie în „The New Yorker” în 1965, a fost inițiatorul genului de non-ficțiune, în care autorul, uzînd de viziunea sa jurnalistică și de atuurile

<sup>26</sup> Filip Brunea-Fox, *Reportajele mele. 1927 - 1938*, Editura Eminescu, București, 1979, p. 158.

<sup>27</sup> De altfel, Sonia F. Parrat menționa, în cartea sa citată mai sus, și tehnica cinematografică printre elemente care au influențat „devenirea” reportajului.

literare, reconstruia minuțios un caz real, apărut între notele de presă transmise de poliție în paginile periodicului. Subintitulat *Poveste adevărată a unui multiplu asasinat și consecințele sale*, reportajul, cu o temă, fără discuție, jurnalistică, se centrează pe uciderea, aparent fără un mobil anume, a familiei Clutter, fermieri din Kansas, în 1959, de către Eugene Hickock și Perry Smith. Cazul a fost ilustrat cu grijă de Capote, apoi de o amplă investigație, cu o analiză detaliată a registrelor oficiale și interviuri generoase cu persoanele implicate. Pentru a îndeplini ceea ce își propusese, autorul s-a stabilit o perioadă în Kansas și nu doar a vizitat locul și a cules materialul ambiental necesar, ci a și urmărit viața în închisoare a asasinilor, pînă în momentul executării acestora, după cinci ani. Opera a fost, înainte de toate, exemplul de jurnalism de investigație acută. Capote a dat asigurări că nu a ales tema pentru că îl interesa mult, ci „pentru că vroiam să scriu ceea ce eu numeam un roman realist, o carte care se va citi exact la fel ca un roman, doar că fiecare cuvînt al său era în mod riguros probat ca adevărat”<sup>28</sup>. Mai mult decît atît, autorul afirmase că prin *Cu sînge rece* „dorea să realizeze un roman jurnalistic, ceva la scară largă care să aibă credibilitatea faptelor, senzația de urgență a unui film, profunzimea și libertatea unei proze și precizia unei poezii”<sup>29</sup>. Dincolo de orice așteptări, interesant și important deopotrivă e faptul că a reușit să transforme — literar vorbind — o împlinire și să o ridice la rangul unei istorisiri care, în ciuda distanțării temporale de fapte, continuă să fie considerată, în primul rînd, o operă literară. Ca urmare a cărții lui Truman Capote, romancier, diverși scriitori din cercurile literare au început să vorbească de non-ficțiune ca despre o formă literară serioasă. Însuși Capote, prevăzînd această mutație în literatură, nu și-a catalogat opera drept una jurnalistică, ci a precizat că *inventase* un nou gen literar. Succesul romanului său a făcut ca presa americană să imite modelul, iar ziariștii au început să apeleze, în textele lor, la tehnici și procedee specifice proprii ficțiunii. În aproximativ zece ani, noul curent de expresie jurnalistică s-a răspîndit masiv și a dus la generalizarea unei percepții diferite asupra jurnalismului, percepție care nu mai presupunea, ca înainte, o poziție inferioară a acestuia în raportarea sa la beletristică. „Ceea ce m-a interesat n-a fost doar descoperirea că era posibil să scrii articole fidele realității, folosind tehnici ale nuvelei și romanului (...), ci că (...) în jurnalism se putea apela la orice artificiu literar, de la tradiționalele dialoguri la monologul interior, și se puteau utiliza, simultan, multe specii diferite, într-un spațiu relativ redus (...), pentru a-l provoca pe cititor, atît la nivel intelectual, cît și emotiv”<sup>30</sup>.

Ceea ce făcuseră reprezentanții Noului Jurnalism se rezuma, în fapt, la o speculație privind literatura anilor '60, care nu mai făcea eforturi în a-și

<sup>28</sup> Juan Cantavella, *La novela sin ficción. Cuando el periodismo y la narracion se dan la mano*, Septem Ediciones, Oviedo, 2002, p. 8.

<sup>29</sup> Truman Capote, *Música para cameleones*, Anagrama, Barcelona, 1980, p. 10.

<sup>30</sup> Wolfe, citat în Ana Torresi, *Generos periodísticos*, Ed. Colihue, Buenos Aires, 1995, p. 44 – 45.

împrospăta, renova conținuturile. Multe dintre tehnicile literare, printre care schimbarea perspectivei auctoriale, monologul interior sau ironia, au fost absorbite de paginile publicațiilor, în „povești” care ilustrau realitățile epocii, destul de bogate din punctul de vedere al sondării jurnalistice: modificările cutumelor după cel de-al doilea Război Mondial, mișcarea hippie etc. În linii mari, acest nou mod de a face jurnalism, practic un curent, s-a caracterizat prin necesitatea de a investiga mediile în profunzime și de a folosi toate resursele narrative posibile pentru a atrage atenția și „a da viață” știrilor, a prezenta pe larg noile situații politice, economice și ideologice. Este, fără suprapunerea cronologică, o variantă americană pentru ceea ce traversase publicistica europeană la începutul secolului al XX-lea, dar mai ales în perioada interbelică: „marele reportaj” sau „reportajul profund”<sup>31</sup>, care a reușit să detroneze romanul-foleton, „gen popular imbatabil pînă în 1914”<sup>32</sup>.

Din punct de vedere compozițional, reportajele Noului Jurnalism combină tehnici ale romanului cu cele ale reportajului tradițional, mizînd pe observație, pe construirea unor povești interesante plecînd de la fapte simple de viață. Vom inventaria, în cele ce urmează, strategiile folosite de „noii jurnaliști” în textele lor:

✓ *Nararea la persoana a treia*: autorul dispăre din text pentru a lăsa protagonistul să vorbească, în așa fel încît fiecare scenă e prezentată cititorului prin ochii unui personaj particular, pentru a crea senzația identificării cu acesta.

✓ *Construcția scenă cu scenă*: se preferă reconstruirea scenariului și descrierea acțiunilor personajelor, povestirea faptelor trecînd de la o scenă la alta și recurgînd cît mai puțin posibil la simpla narare cronologică.

✓ *Dialogul realist*: reproducerea textuală a cuvintelor personajului, cu interjecțiile sale, repetiții, intonații și coloraturi de limbaj, cu scopul de a contura cît mai precis personajele; de asemenea, se folosesc și semne de punctuație care să forțeze fraza; sînt frecvente exclamațiile și interogațiile, la fel și uzitarea, pînă la un punct, a unor paranteze, indicații ale autorului, majuscule și puncte de suspensie.

✓ *Descrierea semnificativă* a gesturilor și obiceiurilor cotidiene, analizarea mediului de viață și deplasarea accentului pe detalii (piese de mobilier, de vestimentație, decorațiuni interioare, moduri de a călători, de a găti și mînca, legate de gospodărie, comportament social), altfel spus, schițarea completă a comportamentului uman prin care persoanele își exprimă poziția în societate<sup>33</sup>.

<sup>31</sup> Prima referire la „marele reportaj” apare în Franța în 1890. Era vorba despre publicarea în serie a unor investigații, redactate în maniera reportajului și care, adesea, erau culese într-o carte și publicate, datorită calităților literare ale textului. Multe ziare pariziene au cultivat acest tip de reportaj care, ulterior s-a extins și în alte țări, fiind în strînsă legătură cu ceea ce avea să se numească „reportajul profund”.

<sup>32</sup> Radu Ciobotea, *Reportajul interbelic românesc. Senzaționalism, aventură și extremism politic*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 7.

<sup>33</sup> Tom Wolfe, *El nuevo periodismo*, Anagrama, Barcelona, 1975, p. 50 – 51.

✓ *Caracterizarea compusă*: utilizarea unui personaj fictiv ca prototip al unei serii de personaje reale. Această tehnică prezintă dezavantajul că modifică și complică separarea clară a jurnalismului de literatură; cu toate acestea, este un subterfugiu util atunci când autorul vrea să ascundă adevărata identitate a personajelor implicate în reportaj, mai ales dacă e vorba de cazuri delicate ce au ca subiecte prostituate, victime ale violenței de orice fel, alcoolici ori dependenți de droguri.

✓ *Metajurnalismul*: Noul Jurnalism vorbește frecvent de propria sa elaborare, cu scopul de a alunga îndoilele cu privire la veracitatea sau credibilitatea articolului — în speță reportaj — și asupra onestității autorului. De regulă, este un jurnalism la persoana I, în care autorul explică modul în care a avut acces la materialul prezentat și reflectă propria percepție asupra întâmplărilor. Aici este vorba și despre revendicarea subiectivității ca modalitate de a ajunge la adevărul faptelor, parte a premisei că nu există o realitate unică, ci atâtea realități câți martori există; prin urmare, e important de știut de unde parvin realitățile relatate și circumstanțele în care autorul le-a trăit. Astfel, în metajurnalism, cititorul, personajele și naratorul par supuși aceluiași proces de înțelegere — și aproape niciodată valorare — a mediului.

✓ *Imagini*: Noul Jurnalism se folosește de forța imaginii, de impactul vizual pentru a crea o apropiere emoțională, mai degrabă instinctivă decât intelectuală, de o lume din ce în ce mai complexă. Exclamațiile, repetițiile interminabile de cuvinte, utilizarea unor cuvinte fără semnificație literară într-un anumit context, desenele și caricaturile apelează constant la universul senzorial al cititorului.

✓ *O convenție dramatică*, nu doar în privința captării faptelor nude, dar și a modului de succesiune a acestora.

✓ *Portretele și biografiile*, produse ale unui proces laborios de observare, care cuprind profilele psihologic, fizionomic și biografic ale personajului.

✓ *Stilul indirect liber*, care face posibilă „conjugarea fără stridente a narării externe a acțiunilor unui personaj cu expunerea scenică a gândurilor, senzațiilor și sentimentelor sale”<sup>34</sup>. Această tehnică, deși greu de realizat cu succes, apare a fi și una dintre cele mai efective, întrucât înobilează informația pe care autorul o pune la dispoziția lectorului, atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ. Ca modalitate de expunere, des întâlnită în stilul jurnalistic al lui Tom Wolfe, a fost sever criticată de apărătorii „ortodoxiei jurnalismului”. Pentru opozanții stilului indirect liber, tehnica nu e validată ca fiind jurnalistică, întrucât în momentul plasmuirii motivațiilor subiective, gândurilor și sentimentelor unor personaje „tratate” într-o manieră directă, ziaristul cade în capcana arbitrarității și a fabulației, fiind imposibil de transcris literalmente și în timp real ceea ce un personaj simte sau gândește într-un moment. Astfel, informația pare pură supoziție sau chiar invenție. Combinând însă nararea externă cu motivațiile interne, devine

---

<sup>34</sup> Albert Chillón, *Literatura y periodismo. Una tradición de relaciones promiscuas*, Mitre, Barcelona, 1985, p. 285.

vizibil modul în care autorul a putut obține acea informație, care îi legitimează veracitatea. Jurnalismul care „joacă” după aceste reguli nici măcar nu pretinde a fi obiectiv, poartă cu sine amprenta compromisului și a subiectivității și, mai ales, trece dincolo de granița stabilită de modurile tradiționale de informare. Din Statele Unite, fenomenul Noului Jurnalism se extinde și în multe țări din America de Sud și Europa. Cade, în cazul unor practicanți, în derizoriu, în manierism, din cauza încercării acestora de a „masca” slaba calitate a unor articole prost documentate prin folosirea excesivă, adesea pînă la baroc, a tehnicilor specifice literaturii. Chiar Tom Wolfe, în introducerea *Noului Jurnalism*, avertizează asupra acestui gen de scriitură că doar trebuie să *semene* cu un roman, dar nicicum să se *identifice* cu unul.

#### Bibliografie

- Boucher, Jean-Dominique, *Le reportage écrit*, Centre de Formation et de Perfectionnement des Journalistes (CFPJ), Paris, 1995.
- Brunea-Fox, Filip, *Reportajele mele. 1927 - 1938*, Editura Eminescu, București, 1979.
- Cantavella, Juan, *La novela sin ficción. Cuando el periodismo y la narracion se dan la mano*, Septem Ediciones, Oviedo, 2002.
- Capote, Truman, *Música para cameleones*, Anagrama, Barcelona, 1980.
- Ciobotea, Radu, *Reportajul interbelic românesc. Senzaționalism, aventură și extremism politic*, Editura Polirom, Iași, 2006.
- Coman, Mihai, *Manual de jurnalism. Tehnici fundamentale de redactare*, vol. I, Editura Polirom, Iași, 2000.
- Coman, Mihai, *Manual de jurnalism. Tehnici fundamentale de redactare*, vol. II, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Díaz Noci, Javier, *Las raíces de los generos periodísticos interpretativos. Precedentes históricos formales del reportaje y la entrevista*, în revista „Estudios sobre el mensaje periodístico”, 2000, nr. 6, 135-152.
- Dinicu Goleșcu, *Însemnare a călătoriei mele*, ediția Mircea Iorgulescu, Editura Minerva, București, 1977.
- Gaillard, Philippe, *Técnique de journalisme*, PUF, Paris, 1975.
- Hernando Cuadrado, Luis Alberto, *Comunicación y lenguaje en el periodismo escrito*, în „Didactica Editorial Complutense”, Madrid, 1994, nr. 6, 145-159.
- Ivașcu, George, *Reflector peste timp. Din istoria reportajului românesc*, Editura pentru Literatură, București, 1964.
- Parrat, Sonia F., *Introducción al reportaje: antecedentes, actualidad y perspectivas*, Universidad de Santiago de Compostela, 2003.
- Pasailă, Vasile, *Presă în istoria modernă a românilor*, Editura Fundației PRO, București, 2004.
- Popescu, Cristian Florin, *Dicționar explicativ de jurnalism, relații publice și publicitate*, Editura Tritonic, București, 2002.
- Warren, Carl. N., *Géneros periodísticos informativos. Nueva enciclopedia de la noticia*, ATE, Barcelona, 1975.

(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași)